

Katarzyna Marton-Gadoś

DOBRA WSPÓLNE – METODOLOGIA BADANIA ZJAWISKA

WPROWADZENIE

Współczesne systemy gospodarek rynkowych opierają się na kilku założeniach, z których za najważniejsze powszechnie uważa się: dominację własności prywatnej, wymienialność pieniądza i dążenie do utrzymywania jego stabilności, funkcjonowania mechanizmu rynkowego. Dominującą zasadą organizacji działania rynku jest konkurencja, a jednym z ważniejszych mierników, przez pryzmat którego gospodarki te są oceniane – konkurencyjność¹. Co prawda gospodarka rynkowa funkcjonuje współcześnie w kilku odsłonach – wariantach, ukazujących różne proporcje łączenia wolności gospodarczej i sprawiedliwości społecznej, niemniej jednak do tej pory żaden z tych wariantów nie pozwala w sposób satysfakcjonujący, czyli powszechnie i trwale, pozbyć się pewnych odwiecznych problemów natury społecznej, ekonomicznej i środowiskowej.

Mówiąc o współczesnych gospodarkach rynkowych, powinniśmy mieć na myśli, w najbardziej ogólnym rozumieniu, cztery modele gospodarcze: (a) neoliberalny, (b) socjaldemokratyczny, (c) społecznej gospodarki rynkowej, (d) wschodnioazjatycki. Model neoliberalny, tzw. anglosaski, funkcjonujący w Stanach Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii, Kanadzie, Australii, kładzie nacisk relatywnie najgłębiej na wolność gospodarczą, istnienie konkurencji i w opinii powszechnej uznawany jest za najbardziej efektywny ekonomicznie model gospodarczy. Model socjaldemokratyczny, obserwowany w krajach skandynawskich, koncentruje podstawowe założenia wokół budowy odpowiednio wyważonej struktury społeczno-gospodarczej, dzięki dużej redystrybucji produktu krajowego i dużej roli sektora publicznego. Jest on uważany

---

¹ Por. J. Bossak, *Systemy gospodarcze a globalna konkurencja*, SGH, Warszawa 2006.

za mało efektywny. Model społecznej gospodarki rynkowej, obserwowany w Niemczech, łączy hołdowanie wartości wolności jednostki i sprawiedliwości społecznej. Rolą państwa jest tu kształtowanie odpowiedniego ładu gospodarczego wspierającego przedsiębiorczość i minimalizującego obszar różnego rodzaju wykluczeń społecznych. Model wschodnioazjatycki, to połączenie wysokiej akumulacji wewnętrznej oszczędności i inwestycji, dużego zaangażowania kapitału ludzkiego, silnego interwencjonizmu państwa oraz przywiązania do pewnych wartości kulturowych, sprzyjających wzrostowi bogacenia się społeczeństwa.

Pomimo wypracowania licznych i w gruncie rzeczy różnorodnych modeli gospodarek rynkowych, żaden z nich nie jest wolny od dylematów określanych przez ekonomistów słabościami gospodarki rynkowej, jak: występowanie negatywnych efektów zewnętrznych, monopoli, problemów związanych z dobrami publicznymi, rozwarstwieniem dochodowym czy cyklicznością rozwoju gospodarki. Coraz trudniej jest bronić w takich warunkach idei gospodarki rynkowej, kiedy ogólnoswiatowe problemy społeczne i środowiskowe, jak: ubóstwo, bezrobocie, rozwarstwienie społeczne, negatywne zmiany klimatyczne, problemy ekologiczne, kurczenie się rzadkich zasobów naturalnych, wydają się być niemożliwe do rozwiązania dostępnymi dotąd środkami i mechanizmami.

W tym kontekście w pełni uzasadnione wydają się być liczne próby poszukiwania przez badaczy alternatywnych sposobów zorganizowania gospodarek, wartości, na których opierałyby się mechanizmy nowych form gospodarczych, zasad funkcjonowania takich form.

Zasadniczym celem niniejszego artykułu jest analiza pojęcia dóbr wspólnych. Pojęcie to pojawia się w badaniach licznych reprezentantów różnych obszarów nauk, a przez badaczy nauk społecznych bywa uważane za potencjalny punkt zwrotny w budowie nowego ładu gospodarczego.

Przedstawione zostaną tu koncepcje dóbr wspólnych wypracowane przez autorów, zaliczanych do grona badaczy zajmujących się naukami społecznymi, szczególnie ekonomią. Obiegowo, uważa się, że to właśnie ekonomia nie radzi sobie z klasyfikacją dóbr wspólnych. Czy tak jest w rzeczywistości?

Zakładając, że niektórzy ekonomiści dopuszczają rolę dóbr wspólnych we współczesnych gospodarkach, to jak definiują te dobra? Czy dobra wspólne można wewnątrznie zróżnicować? Jeżeli tak, to czy aby nie mamy do czynienia z identyfikacją zjawiska (względnie) nowego? W niniejszym opracowaniu zostanie podjęta próba odniesienia opisanych w literaturze dóbr wspólnych do dóbr znanych ze współczesnych typologii. Zostaną określone warunki brzegowe pojęcia ‘dobro wspólne’, a następnie warunki te zostaną nałożone

dotatkowo na klasyczny podział dóbr. W ten sposób, na zasadzie zagłębiania się w dodatkowo odsłonięte poziomy różnicowania dóbr, odnajdziemy te dobra, które spełniają warunki dóbr wspólnych. Powstanie rodzaj mapy dóbr wspólnych w szerszym atlasie wszystkich dóbr. Na koniec uszeregujemy dobra wspólne według narastającego natężenia cech dóbr wspólnych i poddamy badaniu tym narzędziem konkretne dobra wspólne.

1. POJĘCIE DOBRA WSPÓLNEGO

Koncepcja dobra wspólnego funkcjonuje w publikacjach z zakresu nauk społecznych od dawna. Spostrzeżenia z zakresu funkcjonowania dóbr określanych mianem wspólnych odnajdziemy m.in. w publikacjach K. Rexroth'a², Ch. Hilla³, P.-J. Proudhon⁴, Ch. Fouriera⁵, D. Lummisa⁶, J.H. Mitchela⁷. Zazwyczaj przyjmuje się, że datą rozpoczynającą okres ukierunkowanych licznych badań nad dobrami wspólnymi jest rok 1985⁸.

Wczesnym wkładem w wyodrębnienie i nadanie wartości dobrom wspólnym są myśl i prace przedstawiciela ekonomii politycznej – Henry George'a⁹, orędownika podatku od wartości gruntu (podatku nie uwzględniającego wzrostu wartości gruntu z tytułu położonych na nim nieruchomości), podatku progresywnego, obciążającego w pierwszej kolejności osoby zamożne, podatku zmniejszającego nierówności ekonomiczne w społeczeństwie.

Garrett James Hardin – ekolog i badacz zagrożeń płynących ze zjawiska przeludnienia, opisał teorię tragedii wspólnego pastwiska¹⁰, mającą zastosowanie w przypadku dóbr klasyfikowanych jako wspólne zasoby. Zgodnie

---

² K. Rexroth, *Communalism: From Its Origins to the Twentieth Century*, Seabury Press, 1974.

³ Ch. Hill, *The World Turned Upside Down: Radical Ideas During the English Revolution*, Penguin, 1984.

⁴ P.-J. Proudhon, *What is Property*, Cambridge University Press, 1994.

⁵ Ch. Fourier, *The Theory of the Four Movements*, Cambridge University Press, 1996.

⁶ D. Lummis, *Radical Democracy*, Cornell University Press, 1997.

⁷ J.H. Mitchel, *Trespassing: An Inquiry into the Private Ownership of Land*, Perseus Books, 1998.

⁸ F. van Laerhoven, E. Ostrom, *Traditions and Trends in the Study of Commons*, „International Journal of Commons” 2007, Vol. 1, No. 1, s. 3.

⁹ H. George, *Progress and Poverty: An Inquiry into the Cause of Industrial Depressions and of Increase of Want with Increase of Wealth*, Robert Schalkenbach Foundation, New York 2008.

¹⁰ G. Hardin, *The Tragedy of the Commons*, „Science” 1968, 162 (3859), s. 1243–1248.

z teorią, indywidualnie i racjonalnie działające jednostki (kierujące się własnym interesem) mają negatywny wpływ na długofalowe dobro (interesy) wspólne grupy, do której sami są zaliczani, poprzez uszczuplanie wspólnych zasobów. Wspólne zasoby pojmował w kategoriach zasobów naturalnych, tj. pastwisk, atmosfery, oceanów, łowisk, parków.

Idea dóbr wspólnych obecna jest żywo w socjologii i filozofii politycznej. Michael Hardt i Antonio Negri w swojej książce *Commonwealth* używali pojęcia dobra wspólnego nie tyle w odniesieniu do zasobów naturalnych przywłaszczanych z pomocą kapitału (nabywanych), ale w odniesieniu do języków, ustanawianych zasad społecznych, sposobów stowarzyszania się, które definiują z kolei relacje międzyludzkie¹¹.

David Harvey – antropolog i geograf, badacz natury kapitalizmu i niesprawiedliwości społecznej, odnosił się do koncepcji dóbr wspólnych na gruncie ekonomii politycznej. Opisywał m.in. gospodarkę neoliberalną jako system przynoszący korzyści nielicznym, a rodzący koszty dla wielu, w efekcie system powodujący odrodzenie podziału klasowego, nazwanego przez autora akumulacją wywłaszczeń¹². Neoliberalne kapitalistyczne gospodarki obarczał winą za centralizację bogactwa i władzy w rękach wąskiej grupy, kosztem wywłaszczania społeczeństwa z własnego bogactwa i ziemi. Neoliberalny charakter gospodarek związany jest często z takimi zjawiskami, jak: a) prywatyzacja (proces zmiany własności z publicznej na prywatną), b) ufinansowanie (*financialization*, zjawisko powstałe na bazie fali deregulacji w latach 80. XX w., kreujące system finansowy na centrum redystrybucji kapitału w gospodarkach i sprzyjające powstawaniu niedozwolonych inwestycji typu schematy Ponzi, piramidy finansowe oraz aktywów strukturyzowanych wrażliwych na inflację, aktywów podlegających podziałom w wyniku połączeń i akwizycji, wywłaszczaniu aktywów poprzez manipulacje kredytowe i giełdowe), c) zarządzanie i manipulowanie kryzysami (praktyki wielkich organizacji światowych i rządów, polegające na sankcjonowaniu zapisów w programach pomocy strukturalnej dla krajów biednych, umożliwiających nagły wzrost stopy procentowej), d) redystrybucja państwowa (państwo w roli agenta redystrybucji dochodu).

Do grona propagatorów dóbr publicznych zalicza się również Raj Patel, zwolennik demokracji partycypacyjnej i gospodarki, z dużym naciskiem na element socjalny. Krytykuje ideę skrajnej wolnorynkowości, zarzucając jej zwolennikom, że prowadzi do kryzysów gospodarczych o podłożu popytowym

¹¹ M. Hardt, A. Negri, *Commonwealth*, Belknap Press of Harvard University Press, 2009.

¹² D. Harvey, *A Brief History of Neoliberalism*, University of Chicago Center for International Studies, Beyond the Headlines Series, 26.10.2005.

(deficyt popytu, zbyt niski dochód społeczeństwa w stosunku do produkcji). Korporacje monopolizują wspólne zasoby, wytwarzając w ten sposób sztuczny niedobór zasobów, który z kolei powoduje narastające różnice socjoekonomiczne i kurczenie się siły nabywczej konsumentów¹³.

Dobrami wspólnymi w kulturze i obroną dziedzictwa kulturowego, jako własności wspólnej, prace swe poświęcił Lewis Hyde¹⁴. Lawrence Lessig z kolei założył organizację *Creative Commons* oferującą różnorodne formy, komplementarnego do tradycyjnego, licencjonowania dóbr wspólnych (tzw. *CC licence*). Twórca koncepcji wolnej kultury¹⁵ zajmuje się rozpowszechnianiem oprogramowania *open source software* i innowacji udostępnianych na nieodpłatnych zasadach.

Jedną z szerzej przytaczanych definicji dobra wspólnego stworzył Peter Barnes, opisując dobra wspólne przez pryzmat dwóch cech: dobra te są według niego dane (nie nabywane, nie kupowane) i dzielone z innymi. Oznacza to, że partycypujemy w użytkowaniu dóbr wspólnych z tytułu przynależności do pewnej społeczności. Przykładami danych nam dóbr wspólnych mogą być: powietrze, woda, ekosystemy, języki, muzyka, wakacje, pieniądze, prawo, parki, Internet¹⁶. Ponieważ dobra wspólne są dostępne (przynajmniej dla członków pewnej społeczności), w celu zapewnienia dostępności tych dóbr dla przyszłych pokoleń (w obawie przed nadmiernym ich wykorzystywaniem) należy zapewnić systemy ich ochrony. Barnes proponuje, na przykładzie dostępnego dla wszystkich nieba (atmosfery), stworzenie systemu ochrony, którego celem byłoby doprowadzenie do sytuacji, kiedy zanieczyszczanie atmosfery byłoby droższe niż oczyszczanie jej z zanieczyszczeń. W ramach systemu *cap and dividend* dochody pozyskane ze sprzedaży limitów zanieczyszczeń trafiałyby do obywateli jako rekompensata kosztów przerzucanych na konsumentów przez przedsiębiorstwa produkujące zanieczyszczenia i kosztów środowiskowych zanieczyszczeń¹⁷.

Yochai Benkler sformułował pojęcie *common – based peer production* dla opisu skoordynowanych wspólnych działań wielu ludzi (dzielenia się informacją np. w Internecie), w wyniku których powstają duże projekty, bez konieczności powoływania tradycyjnych struktur organizacyjnych. Powstawa-

¹³ R. Patel, *The Value of Nothing: How to Reshape Market Society and Redefine Democracy*, Picador, 2010.

¹⁴ L. Hyde, *Common As Air: Revolution, Art and Ownership*, 2010.

¹⁵ L. Lessig, *Wolna kultura*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2005.

¹⁶ P. Barnes, *Capitalism 3.0: A Guide to Reclaiming the Commons*, Berrett-Koehler Publishers, 2006.

¹⁷ P. Barnes, *Pie in the Sky*, Washington D.C.: Corporation for Enterprise Development, p. 1, 2000.

nie tego typu dóbr autor pojęcia kontrastował z tradycyjną organizacją produkcji, rozumianą jako delegowanie zadań z centralnego na niższe szczeble organizacyjne oraz z produkcją ‘rynkową’, przy której wycena poszczególnych zadań do wykonania traktowana jest jako zachęta do wykonania zadań dla osób zainteresowanych¹⁸. W dalszych poszukiwaniach Benkler rozwinął koncepcję wzajemnego dzielenia się przez współpracujące ze sobą jednostki zasobami oraz opisywał procesy produkcyjne, uzależnione od działań dobrych i podejmowanych indywidualnie przez jednostki pracujące w sposób zdecentralizowany¹⁹. Według Benklera sukces przedsięwzięć wspólnych (przedsiębiorstw zorganizowanych w formie *peer – production enterprises*) uzależniony jest od trzech podstawowych czynników: a) modułowości produkcji (stawiane cele muszą być podzielne, modułowo skonstruowane, aby mogły być wytwarzane niezależnie od siebie, pozwoli to na kumulowanie efektów, pracę wykonywaną w sposób niesynchronizowany, łączący ludzi o różnych umiejętnościach, doświadczeniu, dostępności), b) różnej gramatury modułów (wielkości modułów, na jakie podzielone jest zadanie, co umożliwi wspólną pracę jednostkom o różnym stopniu motywacji i zainteresowaniu zadaniem), c) niskich kosztów zintegrowania modułów (mechanizm scalania modułów w całościowo wykonane zadanie – produkt – musi zawierać zarówno system kontroli jakości modułów, jak i system łączenia modułów – wszystko o relatywnie niskim koszcie).

David Bollier podkreśla, że dobra wspólne nie są dobrami rzeczowymi, czy też dobrami uniwersalnymi. Jest to raczej pojęcie opisujące pewien rodzaj trwałych, dynamicznych więzi społecznych w celu zarządzania różnego rodzaju zasobami: zasobami cyfrowymi, urbanistycznymi, naturalnymi, kulturalnymi, naukowymi itd. Różne dobra wspólne mają swój niepowtarzalny charakter, powstały na gruncie danej lokalizacji, historii, kultury, praktyk społecznych. Bollier używa pojęcia dóbr wspólnych w kategoriach opisu zachowania, a nie rzeczy (jako czasownik, a nie rzeczownik), mówi o praktykowanych zachowaniach, a nie o materialnych lub niematerialnych zasobach. Tłumaczy, że nie ma wspólnych dóbr bez współużytkowania ich (dzielenia użyteczności zasobów pomiędzy wiele jednostek) i nie ma wspólnych dóbr bez współużytkowników. Te ograniczenia pojęciowe odróżniają, według niego, dobra wspólne od dóbr publicznych – kategorii ekonomicznej, której istnienie nie jest uzależnione

¹⁸ Y. Benkler, *Coase's Penguin or Linux and The nature of the firm*, 112 YALE L.J. 369, 2002.

¹⁹ Y. Benkler, *The Wealth of Networks: How Social Production Transforms Markets and Freedom*, Yale University Press, 2006.

od konieczności partycypacji jednostek²⁰. Pojęcie dóbr wspólnych jest mocno umocowane w kontekście konkretnych warunków (miejsca pochodzenia czy zamieszkania jednostki, warunków kulturowych, społecznych, rodzinnych), co czyni problematycznym szukanie wspólnej, uniwersalnej definicji takich dóbr. Jednak możliwe jest podanie kilku ważnych aspektów pojawiania się i istnienia (żywołności) dóbr wspólnych, na podstawie których możemy je odnajdywać. Oto następujące aspekty:

- na dobra wspólne składają się społeczne systemy długoterminowego administrowania zasobami, które chronią wspólne wartości i tożsamość społeczeństwa;
- dobrem wspólnym jest samo organizujący się system, dzięki któremu społeczności zarządzają zasobami, zarówno podlegającym zmniejszaniu się, jak i odnawianiu, bez nawiązywania do mechanizmów rynkowych czy udziału państwa;
- dobro wspólne to bogactwo, które dziedziczymy lub tworzymy wspólnie i przekazujemy w sposób nienaruszony (niezmniejszony i niepowiększony) kolejnym pokoleniom. Wspólne bogactwo obejmuje dobra naturalne, infrastrukturę cywilną, dobra kulturowe, tradycję, wiedzę;
- dobra wspólne tworzą pewien rodzaj gospodarki i sferę życia, które generują wartości w taki sposób, że są one uznawane za dane i często zagrażające gospodarce rynkowej (mechanizmom rynkowym);
- nie istnieje wypracowana inwentaryzacja dóbr wspólnych, ponieważ dobra wspólne powstają zawsze wtedy, gdy pewna społeczność decyduje się na zarządzanie zasobami kolektywnie, z zachowaniem sprawiedliwego i zrównoważonego dostępu do nich;
- dobra wspólne to łącznie pojmowane: zasoby, zdefiniowana społeczność, wartości, normy i zasady ustalone przez tą społeczność, w celu zarządzania zasobami.

Jednym z największych problemów, powszechnie tolerowanych, jest zawłaszczanie wspólnych zasobów, zazwyczaj dla indywidualnych zysków, np. poprzez przyznawanie patentów na geny czy różne formy życia, zastrzeżenie praw autorskich blokujących kreatywny rozwój, prywatyzowanie wód czy obszarów lądowych, próby przekształcenia otwartego Internetu w zamknięty rynek o określonych prawach własności. Próby grodzenia dóbr wspólnych powodują prywatyzację i uprzedmiotowienie zasobów należących do społeczności, a w efekcie do demontażu kultury opartej na wspólnym użytkowaniu dóbr, widocznej np. w egalitarnej koprodukcji (*co-production*) i wspólnym

²⁰ <http://www.bollier.org/new-to-the-commons> [dostęp 30.07.2014].

zarządzaniu (*co-governance*). Te formy współpracy zastępowane są zasadami porządku rynkowego, opartego na związkach w ujęciu pieniężnym pomiędzy producentami i konsumentami²¹.

Badaczem, mającym wielki wkład w zrozumienie mechanizmów kolektywnego zarządzania przez wspólnoty wspólnymi zasobami (CPR – *common pool resource*), była Elinor Ostrom. Wspólne zasoby to dobra składające się z systemów dóbr naturalnych lub systemów dóbr stworzonych przez ludzi, których rozmiar i specyfika sprawia, że wyłączenie osób niepowołanych z ich użytkowania jest kosztowne, ale nie niemożliwe. Przykładem takich dóbr mogą być systemy nawadniające lub łowiska. Podstawowym problemem w przypadku wspólnych zasobów jest powstawanie zatorów wynikających z nadmiernego użytkowania. Ostrom opisała warunki brzegowe funkcjonowania wspólnych zasobów, zarządzanych przez wspólnoty użytkowników. Zaliczyła do nich:

- jasno zdefiniowane granice dóbr wspólnych, umożliwiające wyłączenie z prawa do użytkowania nieuprawnionych osób trzecich;
- dostosowane do lokalnych warunków zasady dotyczące użytkowania i wnoszenia wkładu w dobra wspólne przez jednostki;
- ustalenie i przestrzeganie zasad wspólnego zarządzania – dostęp do procesu decyzyjnego większości członków społeczności użytkującej dobro wspólne;
- zbudowanie efektywnego systemu monitoringu przez użytkowników dóbr wspólnych lub osoby uznane przez nich za zaufane;
- stworzenie gradacyjnego systemu kar dla użytkowników naruszających zasady użytkowania dobra wspólnego;
- stworzenie taniego i łatwo dostępnego mechanizmu rozwiązywania konfliktów narosłych na bazie użytkowania dobra wspólnego;
- samorganizowanie się społeczności i uznanie takiej organizacji przez władze wyższego szczebla;
- w przypadku większych zasobów dobra wspólnego, zorganizowanie użytkowania w formie mniejszych przedsiębiorstw działających w obrębie dobra wspólnego²².

Zgodnie z obserwacjami Ostrom, wspólne zasoby mogą być własnością: a) władz (lokalnych, regionalnych, narodowych) i wtedy traktowane są jako dobra publiczne (nieodpłatne), b) społeczności lokalnych – nabierają wówczas charakteru wspólnych zasobów (ale dostęp do nich nie jest darmowy)

²¹ <http://bollier.org/commons-short-and-sweet> [dostęp 30.07.2014].

²² E. Ostrom, *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*, Cambridge University Press, 1990.

lub c) osób prywatnych – są wtedy dobrami prywatnymi. Jeżeli nie należą do nikogo, traktowane są jako zasoby *open access*. Sposób zarządzania wspólnymi zasobami uzależniony jest w dużej mierze od warunków lokalnych, dlatego autorka posługuje się pojęciem zarządzania adaptacyjnego dla zobrazowania mnogości wariantów administrowania nimi. Ostrom stosuje podobną wspólnym zasobom charakterystykę dla dóbr typu *open access*. Są to dobra, o które zazwyczaj trzeba rywalizować i jednocześnie nie ma możliwości wyłączenia z ich użytkowania osób trzecich²³. Ta druga cecha upodabnia zasoby *open access* do dóbr publicznych.

Jednym z najbardziej śmiałych pomysłów, bo otwarcie odcinających się od funkcjonujących rynkowych mechanizmów gospodarczych, jest teoria gospodarki dobra wspólnego Christiana Felbera²⁴. Nawołuje on do prze wartościowania pojęć i mechanizmów budujących współczesne gospodarki w duchu porzucenia wartości liczonej jako zysk ekonomiczny na poczet wartości łączących zysk ekonomiczny z dobrem społecznym. Przy takim podejściu, znaczenie takich kategorii ekonomicznych, jak zysk, efektywność, konkurencyjność, ulega zasadniczym przeobrażeniom, nabierając cech socjologicznych. Na znaczeniu nabiera kategoria dobra wspólnego.

Wyżej wymienione próby definiowania dóbr wspólnych i proklamowania ich wagi, z punktu widzenia społecznego i gospodarczego, dowodzą, jak bardzo szeroką kategorię pojęciową mogą tworzyć. Do tej pory nie podjęto prób wprowadzenia systematyki dóbr wspólnych i jednoznacznego umiejscowienia takich dóbr w klasycznym podziale dóbr. Autorzy badający różne dobra wspólne podkreślają raczej bezprzedmiotowość poszukiwania wspólnej definicji dla zjawiska tak rozległego i różnorodnego w zachowaniu.

W niniejszym opracowaniu zostają podjęte kroki w celu zdefiniowania pojęcia dóbr wspólnych, poprzez: a) ustalenie typologii dóbr wspólnych, b) skonfrontowanie wyłonionych typów dóbr wspólnych z ekonomicznymi kategoriami dóbr, c) określenie stopnia niedopasowania zaproponowanej typologii dóbr wspólnych do ekonomicznego podziału dóbr, d) ustalenie kryteriów pojęciowych dla zjawiska dóbr wspólnych, e) wzbogacenie klasycznego podziału dóbr o nowe kryteria selekcji i uszczegółowienie obszarów występowania dóbr wspólnych w całej zbiorowości dóbr, f) stworzenie mapy (matrycy) dóbr wspólnych, g) zaproponowanie dynamicznej definicji dóbr wspólnych oraz umiejscowienie w tej definicji konkretnych dóbr wspólnych.

²³ *De facto* jest to ekonomiczna definicja wspólnych zasobów.

²⁴ Ch. Felber, *Die Gemeinwohl-Ökonomie – Das Wirtschaftsmodell der Zukunft*, Deuticke, 2010.

2. TYPY DÓBR WSPÓLNYCH

Próbę uporządkowania rozważań na temat dóbr wspólnych rozpocznę od wyszczególnienia generalnych typów dóbr wspólnych opisywanych w literaturze. Należą do nich:

- 1) dobra wspólne będące zasobami naturalnymi: atmosfera, lasy, rzeki, morza, oceany, łowiska, pastwiska;
- 2) dobra wspólne z zakresu kultury: literatura, muzyka, film, inne dzieła sztuki, nagrania wideo, telewizja, radio, inne elementy dziedzictwa kulturowego;
- 3) dobra wspólne z zakresu edukacji: edukacja publiczna;
- 4) dobra wspólne z zakresu ochrony zdrowia: służba zdrowia;
- 5) dobra wspólne z zakresu urbanistyki: miejsca publiczne w obrębie aglomeracji miejskich i wiejskich;
- 6) dobra wspólne związane z infrastrukturą techniczną (media): elektryczność, kanalizacja wodna, nawodnienie;
- 7) dobra wspólne związane z biologią człowieka: ludzki genom;
- 8) dobra cyfrowe: Internet, bezpłatne oprogramowanie, zasoby typu *open – source*.

Należy zauważyć, że nie każde dobro z wyżej wymienionych, nie w każdych warunkach można uznać za dobro wspólne. Przykładem może być służba zdrowia, system świadczący usługi z zakresu ochrony zdrowia – często w państwach funkcjonują dwa równoległe systemy, tj. system publicznej i prywatnej służby zdrowia. Prywatna służba zdrowia obsługuje tylko tych pacjentów, którzy samodzielnie dokonali zgłoszenia partycypacji w takim systemie i ponoszą w konsekwencji koszty z tego tytułu²⁵. Publiczna służba zdrowia, finansowana przez państwo i oferowana wszystkim obywatelom, wydaje się, że może w pewnych warunkach nosić znamiona dobra wspólnego. To, czy nim jest w rzeczywistości, zależy od natężenia pewnych cech w charakterystyce danego istniejącego systemu ochrony zdrowia²⁶.

²⁵ Niekiedy zgłoszenie partycypacji i koszty udziału w systemie przejmowane są przez przedsiębiorstwa zatrudniające jednostki – pacjentów.

²⁶ Chodzi tu przede wszystkim o wielkość koszty usług medycznych. Niekiedy tylko wąska grupa usług medycznych oferowana jest w pełni bezpłatnie wszystkim obywatelom, pozostałe – w zależności od tego, czy dana osoba podlega ubezpieczeniu (odprowadza składki do systemu). Odrębną kwestią do rozważenia jest, na ile publiczną służbę zdrowia możemy uznać za daną (darmową), skoro koszty jej finansowania pokrywane są ze składek wcześniej zebranych na ten cel od obywateli.

Podobnie w przypadku uznawanych za klasyczne dóbr wspólnych – zasobów naturalnych. Zazwyczaj mogą być użytkowane przez wszystkich, chociaż są przykłady lasów, łąk, pastwisk, łowisk będących własnością prywatną. Należy pamiętać również, że możliwość użytkowania wspólnego nie oznacza, co do zasady, braku właściciela²⁷.

Różnorodność przykładów literaturowych dóbr wspólnych powoduje komplikacje i problemy z ich klarownym ogólnym opisem. W poszukiwaniach, chociażby przybliżonej definicji dóbr wspólnych, wyjść musimy od ogólnie uznanych definicji i typologii dóbr.

Z ekonomicznego punktu widzenia dobrem jest wszystko to, co zaspokaja jakąś potrzebę człowieka. Dla definicji nie ma znaczenia forma dobra (rzeczowa, finansowa, niematerialna), istotnym jest atrybut użyteczności dobra dla człowieka²⁸.

Idąc dalej, klasyczna typologia dóbr wyłania na podstawie dwóch kryteriów: a) kryterium pierwsze – możliwości wyłączenia jednostki z użytkowania, b) kryterium drugie – rywalizacyjnego²⁹ sposobu wchodzenia w posiadanie dobra, cztery rodzaje dóbr³⁰:

- 1) dobra prywatne – istnieje możliwość wyłączenia jednostki z ich użytkowania oraz wejście w posiadanie takiego dobra wiąże się z rywalizacją o nie;
- 2) dobra „monopole naturalne”³¹ – istnieje możliwość wyłączenia jednostki z ich użytkowania oraz wejście w posiadanie dobra nie wiąże się z rywalizacją o nie;
- 3) wspólne zasoby – nie istnieje możliwość wyłączenia jednostki z ich użytkowania oraz wejście w posiadanie dobra wiąże się z rywalizacją o nie;
- 4) dobra publiczne – nie istnieje możliwość wyłączenia jednostki z ich użytkowania oraz wejście w posiadanie dobra nie wiąże się z rywalizacją o nie.

Możliwość wyłączenia jednostki z użytkowania oznacza, że osoby nieupoważnione do użytkowania dobra mogą zostać wykluczone z grona osób korzystających z dobra, dobro jest zastrzeżone w pewien sposób tylko dla niektórych jednostek (np. tych które zapłaciły za dobro, ale nie jest to jedyny sposób zastrzeżenia dobra). Rywalizacja o dobro oznacza, że użytkowanie dobra przez jedną osobę wyklucza możliwość użytkowania tego samego dobra przez drugą osobę.

²⁷ Na przykład formalnie właścicielem lasów publicznych jest skarż państwa.

²⁸ Dane dobro niekoniecznie musi być użyteczne dla każdego człowieka. Pomiar użyteczności dóbr nie jest przedmiotem niniejszego opracowania.

²⁹ Rywalizacyjny sposób wchodzenia w posiadanie dobra – rozkład zerojedynkowy.

³⁰ N.G. Mankiw, M.P. Taylor, *Mikroekonomia*, PWE, Warszawa 2009, s. 292–311 oraz inne podręczniki do ekonomii.

³¹ Nazwa alternatywna: dobra klubowe.

Tabela 1

**Klasyczny podział dóbr według kryterium rywalizacji o dobro
oraz kryterium zastrzegalności dobra**

	Dobra będące przedmiotem rywalizacji	Dobra nie będące przedmiotem rywalizacji
Dobra, z użytkowania których można wyeliminować osoby (można zastrzec dobra)	Dobra prywatne	Monopole naturalne
Dobra, z użytkowania których nie można wyeliminować osób (nie można zastrzec dóbr)	Wspólne zasoby	Dobra publiczne

Źródło: opracowanie własne na podstawie N.G. Mankiw, M.P. Taylor, *Mikroekonomia*, op. cit., s. 294.

Z uwagi na to, że powyższa klasyfikacja, przedstawiona w tabeli 1, nie uwzględnia jako takiej kategorii dóbr wspólnych, spróbujmy dobra wspólne usystematyzować według następującej klasyfikacji.

Grupę dóbr prywatnych tworzyłyby:

- 1) ograniczone zasoby naturalne, użytkowane odpłatnie, na przykład: zatłoczone prywatne lasy, zatłoczone prywatne pastwiska, zatłoczone prywatne łowiska, zatłoczone prywatne łąki (zgodnie z kryterium pierwszym klasyfikacji dóbr – istnieje możliwość zastrzeżenia dobra, umożliwienie korzystania tylko tym, którzy dokonali opłaty; zgodnie z kryterium drugim klasyfikacji dóbr – o te dobra trzeba rywalizować, tzn. użytkowanie ich przez jedną osobę zmniejsza areał dobra do użytkowania przez innych, powstaje zjawisko tłoczenia się i realne zagrożenie braku możliwości skorzystania z dobra). Do tej grupy zaliczylibyśmy również zatłoczone lasy państwowe czy zatłoczone państwowe łowiska, o ile ich użytkowanie wiązałoby się z koniecznością wniesienia opłaty;
- 2) dobra wspólne z zakresu kultury, których użytkowanie wiązałoby się z opłatą i podlegałoby zachowaniom rywalizacyjnym, np. sztuka wystawiana na pokaz w ciągle zatłoczonych galeriach prywatnych czy państwowych (ograniczona liczba miejsc), regionalne wyroby kulinarne (tutaj użytkowanie oznaczałoby nabycie wyrobu w celu zjedzenia);
- 3) odpłatna edukacja prywatna lub odpłatna edukacja publiczna (istnieje możliwość zastrzeżenia dóbr oraz rywalizacja o ograniczoną liczbę miejsc);

- 4) prywatna służba zdrowia o niedostatecznej, w porównaniu z potrzebami, infrastrukturze, publiczna służba zdrowia o niedostatecznej infrastrukturze, np. dostępność pewnych świadczeń według list kolejkowych;
- 5) prywatne tereny zielone, zatłoczone, których użytkowanie wiązałoby się z koniecznością dokonania opłaty, prywatne plaże miejskie, publiczne, ale odpłatne plaże miejskie, publiczne, odpłatne ogrody lub miejsca rozrywki rodzinnej;
- 6) prywatne, odpłatne ujęcia wody (rywalizacyjne z uwagi na możliwość wyczerpania zasobu na skutek nadmiernej eksploatacji);
- 7) (brak przykładów z zakresu dóbr związanych z życiem człowieka)³²;
- 8) (brak przykładów z zakresu dóbr cyfrowych).

Do monopolii naturalnych zaliczylibyśmy:

- 1) zasoby naturalne użytkowane w sposób odpłatny, których ograniczoność nie jest odczuwalna, na przykład: nie zatłoczone lasy prywatne, nie zatłoczone prywatne pastwiska, nie zatłoczone prywatne łowiska, nie zatłoczone prywatne łąki (według kryterium pierwszego: istnieje możliwość zastrzeżenia dobra, poprzez żądanie opłaty za użytkowanie; według kryterium drugiego: o dobro nie trzeba rywalizować). Również: nie zatłoczone lasy państwowe czy nie zatłoczone łowiska, o ile za korzystanie z nich trzeba byłoby zapłacić;
- 2) dobra z zakresu kultury, których użytkowanie wiązałoby się z opłatą, ale nie trzeba byłoby rywalizować o te dobra, np. sztuka wystawiana w galeriach, teatrach, kinach, programy telewizyjne, radiowe etc.;
- 3) odpłatną edukację prywatną lub odpłatną edukację publiczną, o ile liczba miejsc jest nieograniczona³³;
- 4) prywatną służbę zdrowia o dostatecznej infrastrukturze, publiczną służbę zdrowia o dostatecznej infrastrukturze, o ile dostępność pewnych świadczeń zarezerwowana byłaby tylko dla pewnej grupy pacjentów, np. z tytułu uiszczania składek zdrowotnych;
- 5) prywatne, przestrzenne parki (odpłatne, nie rywalizacyjne), państwowe, płatne obszary rozrywki, na tyle duże, by nie wywoływały rywalizacji o wstęp;
- 6) media typu: prąd, woda, kanalizacja udostępniane odpłatnie, ale o niekonkurencyjnym charakterze;
- 7) opatentowane innowacje powstałe na bazie genomu, np. ludzkiego;
- 8) odpłatny Internet, płatne oprogramowanie.

³² Istnieją przykłady nielegalnego handlu organami ludzkimi.

³³ W miarę napływu zgłoszeń liczba miejsc odpowiednio zwiększana.

Na wspólne zasoby składałyby się:

- 1) ograniczone zasoby naturalne, udostępniane nieodpłatnie, np. atmosfera, zatłoczone lasy państwowe, zatłoczone łąki, łowiska państwowe (według kryterium pierwszego: dobra te nie są zastrzegane, według kryterium drugiego: korzystanie z nich związane jest z konkutowaniem);
- 2) nieodpłatnie udostępniane dobra z zakresu kultury, ale w warunkach wywołujących rywalizację o dobro, np. nieodpłatne projekcje filmów w małych kinach, nieodpłatne wystawy sztuki w małych galeriach;
- 3) nieodpłatna edukacja publiczna, o ile mamy do czynienia z ograniczoną liczbą miejsc;
- 4) bezpłatna publiczna służba zdrowia o niedostatecznej infrastrukturze;
- 5) bezpłatne, ale z utrudnionym dostępem (zatłoczone), parki;
- 6) (brak przykładów z zakresu infrastruktury technicznej);
- 7) narządy ludzkie podlegające przeszczepom;
- 8) (brak przykładów z zakresu dóbr cyfrowych).

Do dóbr publicznych zaliczylibyśmy:

- 1) zasoby naturalne użytkowane nieodpłatnie, których ograniczoność nie jest odczuwalna, np. lasy państwowe, łąki, pastwiska państwowe (nie zastrzegane i nie trzeba o nie konkurować);
- 2) dobra z zakresu kultury udostępniane za darmo i w sposób nie wywołujący rywalizacji, np. wystawy sztuki w odpowiednio dużych, długo otwartych dla zwiedzających galeriach;
- 3) nieodpłatną edukacją publiczną, bez limitu przyjęć;
- 4) bezpłatną publiczną służbą zdrowia o dostatecznej infrastrukturze;
- 5) bezpłatne, łatwo dostępne, duże parki miejskie;
- 6) (brak przykładów z zakresu infrastruktury technicznej);
- 7) (brak przykładów z zakresu genetyki);
- 8) bezpłatny Internet, oprogramowanie typu *open access*.

Zastosowana klasyfikacja dóbr pokazuje, że posługując się tylko dwoma kryteriami, kluczowymi dla ogólnej systematyki dóbr – kryterium wykluczenia oraz kryterium rywalizacyjnego charakteru dobra – nie można w sposób jednoznaczny określić umiejscowienia dóbr wspólnych w tak stworzonej matrycy. Dobra wspólne mogą zarówno mieć cechę wykluczania z użytkowania osób nieuprawnionych (w różnym natężeniu), jak i jej nie mieć. W pierwszym przypadku upodabniają się zatem do dóbr prywatnych lub monopoli naturalnych, w drugim – do wspólnych zasobów lub dóbr publicznych. Podobnie, drugie kryterium nie zawęży poszukiwań – dobra wspólne mogą być przedmiotem

rywalizacji, tak jak dobra prywatne czy wspólne zasoby lub być niekonkurencyjne, tak jak monopole naturalne czy dobra publiczne.

3. KRYTERIA SELEKCJI DÓBR WSPÓLNYCH

Z uwagi na niską przydatność ekonomicznej klasyfikacji dóbr do odnajdywania dóbr wspólnych, do analizy włączymy dodatkowe wymiary pojęciowe, godząc się na bardziej mutlidyscyplinarne ujęcie problemu. Dołączymy kolejne kryteria selekcji – te uznane w literaturze za kluczowe w opisie dóbr wspólnych. W ten sposób wzbogacimy pierwotnie zastosowany podział dóbr o elementy rozumowania socjologicznego, uzyskując jednocześnie krystalizację pojęcia. Kryteria, które zastosowane będą w dalszej analizie, to:

- 1) kryterium sposobu wchodzenia w posiadanie dobra (dobro dane lub kupowane);
- 2) kryterium sposobu użytkowania dobra (użytkowanie indywidualne lub wspólne);
- 3) kryterium sposobu tworzenia dobra wspólnego (indywidualnie lub wspólnie);
- 4) kryterium odpłatności pracy będącej wkładem w tworzenie dobra (praca odpłatna lub nieodpłatna);
- 5) kryterium organizacji produkcji dobra (tradycyjna organizacja hierarchiczna produkcji, organizacja kolektywna);

Kryterium sposobu wchodzenia w posiadanie dobra biegunowo zestawia sytuację otrzymania dobra (dziedziczenia) od sytuacji kupowania dobra. Kryterium to wydaje się być podobne do stosowanego wcześniej w treści opracowania kryterium możliwości wykluczania z użytkowania. Tak nie jest, z co najmniej dwóch powodów. Po pierwsze, wykluczyć z użytkowania (zastrzec dobro) można nie tylko poprzez ustalenie opłaty za jego użytkowanie, ale również poprzez ustalanie regulaminów lub systemów kar. Po drugie, kupowanie dobra, w pierwszym przypadku, oznacza zarówno sytuację dokonania określonej kwoty opłaty, jak również okazjonalne otrzymanie dobra za darmo (dla wyobrażenia sytuacji możemy przyjąć, że opłata jest, a jej kwota wynosi zero). Zatem dobrem wspólnym mogłoby być tylko takie dobro, które dostajemy z tytułu naszej przynależności do danej społeczności. Inne motywy nieodpłatnego udostępnienia nam dobra wykluczają możliwość nazwania tego dobra dobrem wspólnym. Po nałożeniu kryterium sposobu wchodzenia w posiadanie dobra na klasyfikację ogólną dóbr, otrzymujemy następujące warianty odpowiedzi:

- 1) dobra prywatne dane – wariant niemożliwy do zaistnienia, sprzeczność: dobro dane z tytułu przynależności do grupy społecznej, nie może jednocześnie być przedmiotem rywalizacji co więcej, jeżeli formą zastrzeżenia dobra prywatnego jest opłata, kłóci się to z ideą dobra danego;
- 2) dobra prywatne, za które płacimy – jest to charakterystyka dobra prywatnego, nie będącego dobrem wspólnym;
- 3) monopol naturalny dany – jeżeli formą zastrzeżenia dobra będącego monopolem naturalnym jest opłata, kłóci się to z ideą dobra danego;
- 4) monopol naturalny płatny – jest to charakterystyka dobra nie będącego dobrem wspólnym z powodu włączonej formuły odpłatności;
- 5) wspólne zasoby dane – rywalizacyjny charakter wspólnych zasobów wyklucza możliwość otrzymania dobra;
- 6) wspólne zasoby, za które płacimy – sprzeczność: wspólnych zasobów nie możemy zastrzec, czyli nie mogą być odpłatne;
- 7) dobra publiczne dane – charakterystyka takich dóbr odpowiada dobrom wspólnym;
- 8) dobra publiczne, za które płacimy – sprzeczność: dóbr publicznych nie możemy zastrzec, czyli nie mogą być odpłatne.

Z powyższej analizy wynika, że tylko dobra publiczne spełniają warunek dziedziczenia dobra wspólnego.

Tabela 2

**Klasyczny podział dóbr (wg kryterium rywalizacji o dobro
oraz kryterium zastrzegalności dobra)
uzupełniony o kryterium sposobu wchodzenia w posiadanie dobra**

	Dobra będące przedmiotem rywalizacji		Dobra nie będące przedmiotem rywalizacji	
	Dobra prywatne dane	Dobra prywatne płatne	Monopole naturalne dane	Monopole naturalne płatne
Dobra, z użytkowania których można wyeliminować osoby (można zastrzec dobra)	Dobra prywatne dane	Dobra prywatne płatne	Monopole naturalne dane	Monopole naturalne płatne
Dobra, z użytkowania których nie można wyeliminować osób (nie można zastrzec dóbr)	Wspólne zasoby dane	Wspólne zasoby płatne	Dobra publiczne dane	Dobra publiczne płatne

Uwaga: Komórka oznaczona kolorem szarym wskazuje rodzaj dobra o znamionach dobra wspólnego według zastosowanego kryterium.

Źródło: opracowanie własne.

Kryterium użytkowania dobra daje możliwość zakwalifikowania dobra, jako takie, które użytkujemy indywidualnie lub takie, które użytkujemy wspólnie z innymi jednostkami. Wytłumaczenia wymaga sposób pojmowania, czym jest użytkowanie indywidualne i wspólne. Podobnie, jak w przypadku wcześniej opisywanego kryterium wchodzenia w posiadanie dobra, również tutaj rozróżnienie dóbr użytkowanych samodzielnie i wspólnie należy łączyć z faktem przynależności do pewnej społeczności. Dobrami użytkowanymi wspólnie będą wszystkie te dobra, które konsumujemy (używamy), ponieważ należymy do określonej społeczności, dającej wydzielić się spośród ogółu, na podstawie pewnej cechy. Często podstawą do wyznaczenia granic przynależności do społeczności są uwarunkowania historyczne, kulturowe, społeczne, ale również samoświadomość i własny wybór sposobu życia. Jeżeli należymy do pewnej społeczności, powielamy charakterystyczne zachowania innych jej członków (zachowania związane z cechą na podstawie, której dana społeczność jest identyfikowana). Dla kontrastu, przez dobra użytkowane indywidualnie będziemy rozumieć wszystkie inne sytuacje, w szczególności dobra użytkowane indywidualnie *sensu stricte* oraz dobra użytkowane razem z innymi przypadkowymi jednostkami, bez intencji przynależenia do grupy tych jednostek. Należy zauważyć, że duża grupa dóbr wspólnych wyłonionych na podstawie tego podziału będzie miała charakter niematerialny. Będą to pewne zwyczaje, sposoby zachowania się w różnych sytuacjach, kultywowanie pewnych wspólnych wartości. Użytkowanie wspólne oznacza możliwość korzystania z dobra w tym samym czasie, w którym z tego dobra korzystają inni członkowie grupy. Stosując kryterium użytkowania dobra, otrzymujemy następujące warianty odpowiedzi:

- 1) dobra prywatne użytkowane indywidualnie – są to typowe dobra prywatne, bez znamion dóbr wspólnych;
- 2) dobra prywatne użytkowane wspólnie – sprzeczność: rywalizacyjny charakter dóbr prywatnych stoi w sprzeczności ze wspólnym użytkowaniem;
- 3) dobra będące monopolem naturalnym użytkowane indywidualnie – charakterystyka takich dóbr nie odpowiada pojęciu dobra użytkowanego wspólnie, ze względu na indywidualny charakter konsumpcji dobra;
- 4) dobra będące monopolem naturalnym użytkowane wspólnie – charakterystyka takich dóbr w pewnych sytuacjach odpowiada pojęciu dobra wspólnego. Nie wszystkie jednak dobra wspólne mogą być zastrzeżone, co z kolei jest charakterystyczne dla monopolu naturalnych (na przykład: język, którym się posługujemy przez fakt należenie do danej społeczności, z jednej strony wydaje się być typowym dobrem wspólnym według omawianego kryterium, z drugiej – jego użytkowanie nie może być zastrzeżone). To, czy dobro wspólne jest zastrzeżone, czy nie, zależy w dużej mierze od charakteru społeczności

- użytkującej to dobro – w przypadku społeczności zamkniętych, zazwyczaj stosunkowo niewielkich, istnieje możliwość zastrzegania dóbr, w społecznościach większych, otwartych na nowych członków, dobra nie są zastrzegane;
- 5) wspólne zasoby użytkowane indywidualnie – cecha rywalizowania o wspólne zasoby wyklucza możliwość zaliczenia dóbr wspólnych, wyłanianych według omawianego kryterium, do tej grupy;
  - 6) wspólne zasoby użytkowane wspólnie – jak wyżej, rywalizowanie o dobro nie daje się połączyć z użytkowaniem wspólnym (chyba, że za sytuację taką można uznać przypadki grup, których członkowie wspólnie, kolektywnie rywalizują o dobro z otoczeniem, a następnie udostępniają to dobro członkom swojej grupy. W takich sytuacjach musi być spełniony dodatkowy warunek, tj. wywalczone przez grupę dobro musi być dostatecznie obfite, by członkowie społeczności nie musieli o nie walczyć między sobą);
  - 7) dobra publiczne użytkowane indywidualnie – dobra wspólne nie mogą być użytkowane indywidualnie; z tego tytułu dobra publiczne użytkowane indywidualnie nie są dobrami wspólnymi według omawianego kryterium;
  - 8) dobra publiczne użytkowane wspólnie – charakterystyka tych dóbr odpowiada dobrom wspólnym.

Tabela 3

Klasyfikacja dóbr (wg kryterium rywalizacji o dobro oraz kryterium zastrzegalności dobra) uzupełniony o kryterium użytkowania dobra

	Dobra będące przedmiotem rywalizacji		Dobra nie będące przedmiotem rywalizacji	
Dobra, z użytkowania których można wyeliminować osoby (można zastrzec dobra)	Dobra prywatne użytkowane indywidualnie	Dobra prywatne użytkowane wspólnie	Monopole naturalne użytkowane indywidualnie	Monopole naturalne użytkowane wspólnie
Dobra, z użytkowania których nie można wyeliminować osób (nie można zastrzec dóbr)	Wspólne zasoby użytkowane indywidualnie	Wspólne zasoby użytkowane wspólnie	Dobra publiczne użytkowane indywidualnie	Dobra publiczne użytkowane wspólnie

Uwaga: Komórki oznaczone kolorem szarym wskazują rodzaje dóbr o znamionach dóbr wspólnych według zastosowanego kryterium. Natężenie koloru wskazuje prawdopodobieństwo znalezienia w grupie dóbr wspólnych.

Źródło: opracowanie własne.

Kryterium tworzenia dobra wspólnego odnosi się do procesu ‘produkcji dobra’. Kryterium to nie będzie znajdowało zastosowania przy wielu dobrach będących zasobami naturalnymi, gdyż dobra takie nie powstają w procesie produkcyjnym uruchomionym przez człowieka. Mówiąc o produkcji dóbr wspólnych, należy traktować ten proces bardzo szeroko, nie tylko jako produkcję rozumianą dosłownie, wytwarzaną dzięki określonemu zestawowi czynników produkcji, ale również jako tworzenie dóbr opartych na procesie myślowym, intelekcie, wiedzy, bez parku maszynowego. Istnieją jednak sytuacje, w których człowiek może produkować (w sensie przyjętym na potrzeby tego opracowania) niektóre zasoby naturalne. Chodzi tu na przykład o tworzenie, odbudowywanie, wzbogacanie obszarów leśnych.

Dobro można tworzyć indywidualnie lub wspólnie. Tylko dobra tworzone wspólnie noszą znamiona dóbr wspólnych. Wspólne wytwarzanie dobra oznacza zaangażowanie wielu (przynajmniej kilku – w zależności od charakterystyki dobra) osób w proces nadawania ostatecznego, finalnego kształtu pewnemu dobru. Wydaje się, że istotnym warunkiem efektywnego tworzenia dobra wspólnego jest możliwość modułowego zestawiania elementów składowych dobra. Z uwagi na fakt, że niektóre rodzaje dóbr tworzone są przez bardzo rozproszone przestrzennie jednostki, proces produkcji nie mógłby zachodzić w jednym miejscu i czasie. W takich warunkach każdy członek społeczności tworzącej dobro powinien mieć możliwość indywidualnego ustalania zakresu, czasu i miejsca wykonywanych prac. Dopiero wykonane zadanie dołączane jest do pozostałych zadań, wykonanych przez inne osoby. Zatem tworzenie wspólne dobra oznacza *de facto* pracę indywidualną nad pewnym elementem dobra wspólnego w końcowej postaci. Dla kontrastu, tworzenie indywidualne dobra oznacza samodzielną pracę nad finalną postacią dobra.

Stosując kryterium sposobu tworzenia dobra, otrzymujemy następujące rodzaje dóbr:

- 1) dobra prywatne tworzone indywidualnie – dobra o takiej charakterystyce nie spełniają warunku dobra wspólnego, wytwarzanego kolektywnie;
- 2) dobra prywatne tworzone wspólnie – dobra te, z punktu widzenia zastosowanego kryterium, mogą być uznane za dobra wspólne;
- 3) dobra typu monopole naturalne, tworzone indywidualnie – dobra o takiej charakterystyce nie spełniają warunku dobra wspólnego, wytwarzanego kolektywnie;
- 4) dobra typu monopole naturalne, tworzone wspólnie – dobra te, z punktu widzenia zastosowanego kryterium, mogą być uznane za dobra wspólne;
- 5) wspólne zasoby tworzone indywidualnie – dobra o takiej charakterystyce nie spełniają warunku dobra wspólnego, wytwarzanego kolektywnie;

- 6) wspólne zasoby tworzone wspólnie – niektóre zasoby wspólne, z punktu widzenia zastosowanego kryterium, mogą być uznane za dobra wspólne;
- 7) dobra publiczne tworzone indywidualnie – dobra o takiej charakterystyce nie spełniają warunku dobra wspólnego, wytwarzanego kolektywnie;
- 8) dobra publiczne tworzone wspólnie – dobra te, z punktu widzenia zastosowanego kryterium, mogą być uznane za dobra wspólne.

W wyniku zastosowania kryterium sposobu tworzenia dobra wspólnego, uznaliśmy, że wytwarzane wspólnie zarówno dobra prywatne, jak i monopole naturalne, niektóre wspólne zasoby oraz dobra publiczne, mogą być uznane za dobra wspólne.

Tabela 4

Klasyfikacja dóbr (wg kryterium rywalizacji o dobro oraz kryterium zastrzegalności dobra) uzupełniony o kryterium tworzenia dobra

	Dobra będące przedmiotem rywalizacji		Dobra nie będące przedmiotem rywalizacji	
Dobra, z użytkowania których można wyeliminować osoby (można zastrzec dobra)	Dobra prywatne tworzone indywidualnie	Dobra prywatne tworzone wspólnie	Monopole naturalne tworzone indywidualnie	Monopole naturalne tworzone wspólnie
Dobra, z użytkowania których nie można wyeliminować osób (nie można zastrzec dóbr)	Wspólne zasoby tworzone indywidualnie	Wspólne zasoby tworzone wspólnie	Dobra publiczne tworzone indywidualnie	Dobra publiczne tworzone wspólnie

Uwaga: Komórki oznaczone kolorem szarym wskazują rodzaje dóbr o znamionach dóbr wspólnych według zastosowanego kryterium. Natężenie koloru wskazuje prawdopodobieństwo znalezienia w grupie dóbr wspólnych.

Źródło: opracowanie własne.

Kryterium odpłatności za pracę, będącą wkładem w wytwarzanie dobra wspólnego, daje możliwość podziału dóbr na te tworzone bezpłatnie i tworzone odpłatnie. Tylko dobra tworzone bezpłatnie, a więc przez domniemanie: dobrowolnie, społecznie, z pasją, z dużą wiarą w sens ich tworzenia, mogą w sposób uprawniony (wg tego kryterium) nazywane być dobrami wspólnymi. Kryterium odpłatności za pracę należy stosować w bliskim powiązaniu z kryterium poprzednim. Chodzi o to, że badaniu ‘na odpłatność’ powinny podlegać w zasadzie tylko dobra wytwarzane wspólnie. Zastosowanie kryte-

rium odpłatności za pracę w stosunku do wszystkich rodzajów dóbr (w tym: dóbr tworzonych indywidualnie) rozmywa za bardzo pojęcie dobra wspólnego. Innymi słowy, kryterium odpłatności za pracę jest stosunkowo najmniej 'samodzielne' w budowie pojęcia dobra wspólnego. W wyniku zastosowania kryterium otrzymujemy następujące warianty odpowiedzi:

- 1) dobra prywatne wytwarzane indywidualnie, odpłatnie – odrzucone z rozważań;
- 2) dobra prywatne wytwarzane indywidualnie, nieodpłatnie – odrzucone z rozważań;
- 3) dobra prywatne wytwarzane wspólnie, odpłatnie – dobra te nie noszą znamion dóbr wspólnych w świetle obecnie stosowanego kryterium, z uwagi na wynagradzanie osób tworzących to dobro;
- 4) dobra prywatne wytwarzane wspólnie, nieodpłatnie – ten rodzaj dóbr spełnia wymogi dobra wspólnego według stosowanego kryterium;
- 5) monopole naturalne, wytwarzane indywidualnie, odpłatnie – odrzucone z rozważań;
- 6) monopole naturalne, wytwarzane indywidualnie, nieodpłatnie – odrzucone z rozważań;
- 7) monopole naturalne, wytwarzane wspólnie, odpłatnie – dobra te nie noszą znamion dóbr wspólnych w świetle obecnie stosowanego kryterium, z uwagi na wynagradzanie osób tworzących to dobro;
- 8) monopole naturalne, wytwarzane wspólnie, nieodpłatnie – ten rodzaj dóbr spełnia wymogi dobra wspólnego według stosowanego kryterium;
- 9) wspólne zasoby, wytwarzane indywidualnie, odpłatnie – odrzucone z rozważań;
- 10) wspólne zasoby, wytwarzane indywidualnie, nieodpłatnie – odrzucone z rozważań;
- 11) wspólne zasoby, wytwarzane wspólnie, odpłatnie – dobra te nie noszą znamion dóbr wspólnych w świetle obecnie stosowanego kryterium, z uwagi na wynagradzanie osób tworzących to dobro;
- 12) wspólne zasoby, wytwarzane wspólnie, nieodpłatnie – ten rodzaj dóbr spełnia wymogi dobra wspólnego według stosowanego kryterium;
- 13) dobra publiczne, wytwarzane indywidualnie, odpłatnie – odrzucone z rozważań;
- 14) dobra publiczne, wytwarzane indywidualnie, nieodpłatnie – odrzucone z rozważań;
- 15) dobra publiczne, wytwarzane wspólnie, odpłatnie – dobra te nie noszą znamion dóbr wspólnych w świetle obecnie stosowanego kryterium, z uwagi na wynagradzanie osób tworzących to dobro;

16) dobra publiczne, wytwarzane wspólnie, nieodpłatnie – ten rodzaj dóbr spełnia wymogi dobra wspólnego wg stosowanego kryterium.

W świetle zastosowanego kryterium, dobra wytwarzane wspólnie, nieodpłatnie, będące dobrami prywatnymi, monopolami naturalnymi, wspólnymi zasobami lub dobrami publicznymi mogą być nazwane dobrami wspólnymi.

Tabela 5

Klasyczny podział dóbr (wg kryterium rywalizacji o dobro oraz kryterium zastrzegalności dobra) uzupełniony o kryterium tworzenia dobra i kryterium odpłatności pracy

	Dobra, z użytkowania których nie można wyeliminować osób (nie można zastrzec dóbr)	Dobra, z użytkowania których można wyeliminować osoby (można zastrzec dobra)
Dobra będące przedmiotem rywalizacji	Wspólne zasoby tworzone indywidualnie odpłatnie	Dobra prywatne tworzone indywidualnie odpłatnie
	Wspólne zasoby tworzone indywidualnie nieodpłatnie	Dobra prywatne tworzone indywidualnie nieodpłatnie
	Wspólne zasoby tworzone wspólnie odpłatnie	Dobra prywatne tworzone wspólnie odpłatnie
	Wspólne zasoby tworzone wspólnie nieodpłatnie	Dobra prywatne tworzone wspólnie nieodpłatnie
Dobra nie będące przedmiotem rywalizacji	Dobra publiczne tworzone indywidualnie odpłatnie	Monopole naturalne tworzone indywidualnie odpłatnie
	Dobra publiczne tworzone indywidualnie nieodpłatnie	Monopole naturalne tworzone indywidualnie nieodpłatnie
	Dobra publiczne tworzone wspólnie odpłatnie	Monopole naturalne tworzone wspólnie odpłatnie
	Dobra publiczne tworzone wspólnie nieodpłatnie	Monopole naturalne tworzone wspólnie nieodpłatnie

Uwaga: Komórki oznaczone kolorem szarym wskazują rodzaje dóbr o znamionach dóbr wspólnych wg zastosowanego kryterium.

Źródło: opracowanie własne.

Kryterium organizacji produkcji dobra zestawia kontrastowo tradycyjną, hierarchicznie, pod względem organizacyjnym zorganizowaną produkcję z produkcją zorganizowaną kolektywnie. Tradycyjnie, proces produkcji administrowany jest przez pewne struktury organizacyjne, o mniej lub bardziej formalnym charakterze. Proces decyzyjny jest zazwyczaj powiązany z tymi

strukturami i, co więcej, dość mocno scentralizowany (choć istnieje możliwość delegowania kompetencji na niższe w hierarchii organizacyjnej szczeble). W przypadku produkcji zorganizowanej w sposób kolektywny (przy tworzeniu dóbr wspólnych) nie ma narzuconego aparatu decyzyjnego. Należy jednak zwrócić uwagę na konieczność zachowania elastyczności w pojmowaniu tego kryterium, ze względu na różną specyfikę dóbr poddawanych próbie tego kryterium. Na przykład w takich dobrach, jakimi są programy, projekty udostępniane na zasadach *open access*, kolektywny sposób administrowania projektem (procesem wytwarzania projektu) oznacza brak jakiegokolwiek hierarchicznej struktury organizacyjnej. Każdy współtworzący projekt, na tych samych zasadach co inni, a zatem w odniesieniu tylko do swojego zadania – elementu współtworzącego projekt, decyduje o jego kształcie, czasie wykonania, sposobie wykonania. Po wykonaniu dokłada element modułowo do wcześniej wykonanych zadań innych członków zespołu projektowego. W przypadku dóbr mieszczących się w definicji wspólnych zasobów tworzone są systemy organizacyjne administrujące dobrem, ale mają one charakter oddolny – członkowie społeczności decydują o ich kształcie i zadaniach. Słowem, nie zdarza się sytuacja (mająca często miejsce przy tradycyjnie zorganizowanej produkcji), kiedy to istniejący aparat administracyjny decyduje, jakie dobro i w jaki sposób wytwarza. Tu raczej specyfika samego dobra wymusza rodzaj administrowania nim. Stosując kryterium organizacji produkcji, otrzymujemy następujące warianty rozwiązań:

- 1) dobra prywatne, których proces produkcji zorganizowany jest w sposób tradycyjny – dobra takie nie mogą zostać, zgodnie z kryterium, uznane za mające cechę dóbr wspólnych;
- 2) dobra prywatne, których proces produkcji zorganizowany jest w sposób kolektywny – dobra takie mają znamiona dóbr wspólnych według zastosowanego kryterium;
- 3) dobra, będące monopolami naturalnymi, których proces produkcji zorganizowany jest w sposób tradycyjny – dobra takie nie mogą zostać, zgodnie z kryterium, uznane za mające cechę dóbr wspólnych;
- 4) dobra, będące monopolami naturalnymi, których proces produkcji zorganizowany jest w sposób kolektywny – dobra takie mają znamiona dóbr wspólnych według zastosowanego kryterium;
- 5) wspólne zasoby, których proces produkcji zorganizowany jest w sposób tradycyjny – dobra takie nie mogą zostać, zgodnie z kryterium, uznane za mające cechę dóbr wspólnych;

- 6) wspólne zasoby, których proces produkcji zorganizowany jest w sposób kolektywny – dobra takie mają znamiona dóbr wspólnych według zastosowanego kryterium;
- 7) dobra publiczne, których proces produkcji zorganizowany jest w sposób tradycyjny – dobra takie nie mogą zostać, zgodnie z kryterium, uznane za mające cechę dóbr wspólnych;
- 8) dobra publiczne, których proces produkcji zorganizowany jest w sposób kolektywny – dobra takie mają znamiona dóbr wspólnych według zastosowanego kryterium.

Zgodnie z wyżej przedstawioną analizą kolektywna organizacja procesu produkcji dóbr prywatnych, monopolu naturalnych, wspólnych zasobów, dóbr publicznych daje możliwość uznania tych dóbr za spełniające kryterium dobra wspólnego.

Tabela 6

Klasyczny podział dóbr (wg kryterium rywalizacji o dobro oraz kryterium zastrzegalności dobra) uzupełniony o kryterium organizacji procesu produkcji dobra

	Dobra będące przedmiotem rywalizacji		Dobra nie będące przedmiotem rywalizacji	
Dobra, z użytkowania których można wyeliminować osoby (można zastrzec dobra)	Dobra prywatne, których proces produkcji zorganizowany jest w sposób tradycyjny	Dobra prywatne, których proces produkcji zorganizowany jest w sposób kolektywny	Monopole naturalne, których proces produkcji zorganizowany jest w sposób tradycyjny	Monopole naturalne, których proces produkcji zorganizowany jest w sposób kolektywny
Dobra, z użytkowania których nie można wyeliminować osób (nie można zastrzec dóbr)	Wspólne zasoby, których proces produkcji zorganizowany jest w sposób tradycyjny	Wspólne zasoby, których proces produkcji zorganizowany jest w sposób kolektywny	Dobra publiczne, których proces produkcji zorganizowany jest w sposób tradycyjny	Dobra publiczne, których proces produkcji zorganizowany jest w sposób kolektywny

Uwaga: Komórki oznaczone kolorem szarym wskazują rodzaje dóbr o znamionach dóbr wspólnych według zastosowanego kryterium.

Źródło: opracowanie własne.

4. DOBRA WSPÓLNE W OGÓLNEJ KLASYFIKACJI DÓBR

W kolejnej części analizy zastosujemy równocześnie wszystkie opisywane kryteria wyłaniania dóbr wspólnych. Nałożymy wyniki selekcji dóbr wspólnych według wszystkich kryteriów na klasyczny podział dóbr. W ten sposób uzyskamy mapę zlokalizowania dóbr wspólnych wśród ogółu dóbr, ponadto uszeregujemy dobra według narastającej liczby cech świadczących o tym, że dobro jest dobrem wspólnym.

Poniższa analiza pokazuje, że podjęta próba sprecyzowania pojęcia dóbr wspólnych skutkuje wyszukaniem, we wszystkich klasycznie wymienianych rodzajach dóbr, takich dóbr, które chociaż w pewnym stopniu (tj. przynajmniej przez pryzmat kilku kryteriów) spełniają funkcję dóbr wspólnych. Zarówno obszar dóbr prywatnych, dóbr będących monopolami naturalnymi, wspólnych zasobów i dóbr publicznych zawiera dobra mające cechy dóbr wspólnych. Oznacza to, że przynajmniej w świetle tradycyjnej klasyfikacji dóbr, nie ma ściśle określonego pojęcia dobra wspólnego, wyłącznego definicyjnie względem całej klasyfikacji dóbr lub stanowiącego wyraźną podgrupę jednego z rodzajów dóbr. Grupę dóbr wspólnych otrzymujemy raczej poprzez zsumowanie dóbr o różnej 'zawartości' czynnika 'wspólnego' (mierzonego wcześniej opisywanymi kryteriami), pochodzących z różnych rodzajów dóbr. Inaczej mówiąc, utworzona w ten sposób grupa dóbr wspólnych nie jest homologiczna ani pod względem charakterystyki dóbr, ani pod względem natężenia cech 'wspólnych'.

Zamiast zatem poszukiwania definicji dobra wspólnego, skoncentrujemy się na ustawieniu zakwalifikowanych w analizie dóbr wspólnych według wzrastającego stopnia koncentracji cech dóbr wspólnych. Klasyfikacja dóbr wspólnych wyglądałaby następująco:

- 1) dobra wspólne o najmniejszym natężeniu cech dóbr wspólnych:
  - a) wspólne zasoby użytkowane wspólnie, tworzone wspólnie nieodpłatnie, których proces produkcji zorganizowany jest w sposób kolektywny,
  - b) monopole naturalne użytkowane wspólnie, tworzone wspólnie nieodpłatnie, których proces produkcji zorganizowany jest w sposób kolektywny;
- 2) dobra wspólne o średnim natężeniu cech wspólnych: dobra prywatne, tworzone wspólnie nieodpłatnie, których proces produkcji zorganizowany jest w sposób kolektywny;
- 3) dobra wspólne o wysokim natężeniu cech wspólnych: dobra publiczne dane, użytkowane wspólnie, tworzone wspólnie nieodpłatnie, których proces produkcji zorganizowany jest w sposób kolektywny.

Tabela 7

Klasyczny podział dóbr (wg kryterium rywalizacji o dobro oraz kryterium zastrzegalności dobra) uzupełniony o: a) kryterium sposobu wchodzenia w posiadanie dobra, b) kryterium użytkowania dobra, c) kryterium tworzenia dobra, d) kryterium odpłatności pracy, e) kryterium organizacji procesu produkcji dobra

	Dobra będące przedmiotem rywalizacji		Dobra nie będące przedmiotem rywalizacji	
Dobra, z użytkowania których można wyeliminować osoby (można zastrzec dobra)	Dobra prywatne	Dobra prywatne, tworzone wspólnie nieodpłatnie, których proces produkcji zorganizowany jest w sposób kolektywny	Monopole naturalne	Monopole naturalne użytkowane wspólnie, tworzone wspólnie nieodpłatnie, których proces produkcji zorganizowany jest w sposób kolektywny
Dobra, z użytkowania których nie można wyeliminować osób (nie można zastrzec dóbr)	Wspólne zasoby	Wspólne zasoby użytkowane wspólnie, tworzone wspólnie nieodpłatnie, których proces produkcji zorganizowany jest w sposób kolektywny	Dobra publiczne	Dobra publiczne dane, użytkowane wspólnie, tworzone wspólnie nieodpłatnie, których proces produkcji zorganizowany jest w sposób kolektywny

Uwaga: Komórka oznaczona kolorem wskazuje rodzaj dobra o znamionach dobra wspólnego według zastosowanego kryterium. Natężenie koloru wskazuje na narastającą liczbę cech charakteryzujących dobra wspólne.

Źródło: opracowanie własne.

W tym miejscu przypomnimy przyczyny sklasyfikowania poszczególnych dóbr wspólnych na poszczególnych pozycjach. Ustalono, że dobrami o najmniejszym udziale cech dóbr wspólnych, chociaż nadal zasługującymi na miano dóbr wspólnych, są wspólne zasoby. Odnaleziono dwie przyczyny takiego stanu rzeczy: a) wspólne użytkowanie, które jest jednym z warunków nazwania dobra dobrem wspólnym, nie idzie w parze z rywalizacyjnym charakterem wchodzenia w posiadanie wspólnych zasobów. Wyjątek stanowią przypadki grup, których członkowie wspólnie rywalizują o dobro z otocze-

niem, a następnie udostępniają to dobro członkom swojej grupy. Dodatkowo, wywalczone przez grupę dobro musi być dostatecznie obfite, by członkowie społeczności nie musieli o nie walczyć między sobą; b) nie wszystkie wspólne zasoby tworzone są wspólnie – istnieje duża grupa wspólnych zasobów nie wytwarzanych w ogóle przez człowieka, a więc, co do zasady, wymykających się spod pomiaru kryterium sposobu tworzenia dobra.

Drugim rodzajem dobra o względnie niskim udziale cech dóbr wspólnych jest monopol naturalny. Monopol naturalny to dobro, które może być zastrzeżone. Jednak nie wszystkie dobra wspólne mogą być zastrzeżone, co redukuje w znaczny sposób liczebność dóbr wspólnych będących monopolami naturalnymi.

Najwyższy wynik kumulacji cech dóbr wspólnych przypada dobrom publicznym. Dobra te są dane (z tytułu przynależności do danej grupy społecznej), użytkowane wspólnie (przez członków grupy społecznej), niektóre z nich tworzone są wspólnie i nieodpłatnie oraz ich proces wytwarzania może nosić znamiona kolektywności.

Chcąc zachować większą precyzję analizy dóbr wspólnych, można dokonać dodatkowo ustalenia wagi każdego z kryteriów w stosunku do pozostałych i uwzględnić w sposób ważony poszczególne cechy dóbr wspólnych w dobrach. Badanie wagi poszczególnych kryteriów klasyfikowania dóbr wspólnych jest przedmiotem oddzielnego opracowania.

Na koniec powróćmy do listy wyszczególnionych na wstępie opracowania dóbr wspólnych i spróbujmy przeprowadzić ich selekcję w ten sposób, by wyłonić dobra pasujące do poszczególnych elementów zaproponowanej klasyfikacji dóbr wspólnych.

1. Do dóbr wspólnych o najmniejszym natężeniu cech dóbr wspólnych zaliczylibyśmy:

a) w ramach wspólnych zasobów użytkowanych wspólnie, tworzonych wspólnie i nieodpłatnie, których proces produkcji zorganizowany jest w sposób kolektywny:

- nowe nasadzenia drzew w lasach ogólnodostępnych lub rewitalizacja lasów już istniejących wykonywana bezpłatnie przez więcej niż jedną osobę, osoby te są jednocześnie użytkownikami tych lasów, pracują przy projekcie na zasadach współdecydowania o realizowanym projekcie (podobnie: rewitalizacja łąk nieprywatnych, łowisk ogólnodostępnych);
- nieodpłatnie przygotowywane przez grupę ludzi projekcje filmów w małych kinach, przy czym ludzie ci należą do użytkowników realizowanego projektu, zarządzają procesem realizacji projektu kolek-

- tywnie i mają możliwość obejrzenia projekcji jako pierwsi widzowie (na podobnych warunkach: wystawy sztuki w małych galeriach);
- nieodpłatną edukację, tworzoną bezpłatnie i użytkowaną przez określoną grupę ludzi, kolektywnie zarządzających projektem, mających zarezerwowane prawo do korzystania z niej, podczas gdy ogólna liczba miejsc jest ograniczona;
  - bezpłatną służbę zdrowia, tworzoną bezpłatnie i użytkowaną przez określoną grupę ludzi, kolektywnie zarządzających projektem, mających zarezerwowane prawo do korzystania z niej, ale nie wyłączość na korzystanie, o niedostatecznej infrastrukturze;
  - bezpłatne ogólnodostępne parki tworzone i użytkowane przez grupę ludzi pracujących przy tworzeniu parków bezpłatnie, kolektywnie decydujących o projekcie.
- b) w ramach monopoli naturalnych, użytkowanych wspólnie, tworzonych wspólnie i nieodpłatnie, których proces produkcji zorganizowany jest w sposób kolektywny:
- nowe nasadzenia drzew w dużych lasach użytkowanych co do zasady odpłatnie lub rewitalizacja lasów już istniejących, wykonywana bezpłatnie przez więcej niż jedną osobę, osoby te są jednocześnie użytkownikami bezpłatnymi tych lasów, pracują przy projekcie na zasadach współdecydowania o realizowanym projekcie (podobnie: rewitalizacja łąk odpłatnych, łowisk odpłatnych);
  - sztukę wystawianą w galeriach, teatrach, kinach, programy telewizyjne, radiowe tworzone wspólnie i nieodpłatnie przez grupę ludzi, udostępniane odpłatnie ludziom spoza grona współtwórców, współtwórcy wspólnie zarządzają projektem;
  - odpłatną edukację, tworzoną wspólnie i bezpłatnie przez grono ludzi, mające prawo do bezpłatnego korzystania z niej, zarządzające projektem kolektywnie, przy czym liczba miejsc jest praktycznie nieograniczona;
  - odpłatną służbę zdrowia prywatną, o dostatecznej infrastrukturze, tworzoną charytatywnie i wspólnie przez grono ludzi, którzy sami mogą korzystać z niej nieodpłatnie i współzarządzają inicjatywą; publiczna służba zdrowia o dostatecznej infrastrukturze, o ile dostępność pewnych świadczeń zarezerwowana jest tylko dla pewnej grupy pacjentów, np. z tytułu uiszczania składek zdrowotnych oraz dla grona osób współtworzących na zasadzie wolontariatu tę służbę, współtwórcy w procesie tworzenia służby kolektywnie nią zarządzają;

- odpłatne przestrzenne parki, płatne obszary rozrywki, na tyle duże, by nie wywoływały rywalizacji o wstęp, tworzone w ramach wolontariatu przez grupę ludzi, wspólnie zarządzających projektem, współtwórcy mają zarezerwowany wstęp wolny;
  - media typu: prąd, woda, kanalizacja, współtworzone za darmo i zarządzane wspólnie na etapie projektu przez grupę ludzi (również użytkowane przez nich, ale na zasadach nieodpłatnych);
  - odpłatny Internet, płatne oprogramowanie, ale tworzone bezpłatnie przez grono ludzi (jednocześnie darmowych użytkowników), wspólnie zarządzających projektem na etapie realizacji.
2. Do dóbr wspólnych o średnim natężeniu cech wspólnych zaliczylibyśmy: dobra prywatne, tworzone wspólnie nieodpłatnie, których proces produkcji zorganizowany jest w sposób kolektywny:
- nowe nasadzenia drzew w niewielkich (zatłoczonych) lasach użytkowanych co do zasady odpłatnie lub rewitalizacja lasów już istniejących, wykonywana bezpłatnie przez więcej niż jedną osobę, osoby te są jednocześnie użytkownikami bezpłatnymi tych lasów, pracują przy projekcie na zasadach współdecydowania o realizowanym projekcie (podobnie: rewitalizacja niewielkich łąk odpłatnych, zatłoczonych łowisk odpłatnych);
  - sztukę wystawianą w zatłoczonych galeriach, teatrach, kinach, tworzoną wspólnie i nieodpłatnie przez grupę ludzi, udostępniane odpłatnie ludziom spoza grona współtwórców, współtwórcy wspólnie zarządzają projektem;
  - odpłatną edukację o ograniczonej liczbie miejsc, tworzoną wspólnie i bezpłatnie przez grono ludzi, mające prawo do bezpłatnego korzystania z niej, zarządzające projektem kolektywnie;
  - odpłatną służbę zdrowia, prywatną, o niedostatecznej infrastrukturze, tworzoną charytatywnie i wspólnie przez grono ludzi, którzy sami mogą korzystać z niej nieodpłatnie i współzarządzają inicjatywą; publiczna służba zdrowia o niedostatecznej infrastrukturze, o ile dostępność pewnych świadczeń zarezerwowana jest tylko dla pewnej grupy pacjentów, np. z tytułu uiszczania składek zdrowotnych, oraz dla grona osób współtworzących na zasadzie wolontariatu tę służbę, współtwórcy w procesie tworzenia służby kolektywnie nią zarządzają;
  - odpłatne zatłoczone parki, ogrody, płatne, licznie uczęszczane obszary rozrywki, płatne plaże miejskie tworzone w ramach wolontariatu przez grupę ludzi, wspólnie zarządzających projektem, współtwórcy mają zarezerwowany wstęp wolny;

- odpłatne ujęcia wody (rywalizacyjne z uwagi na możliwość wyczerpania zasobu na skutek nadmiernej eksploatacji), tworzone w ramach wolontariatu przez grupę ludzi wspólnie zarządzających projektem, mających prawo bezpłatnego korzystania z ujęcia.
3. Do dóbr wspólnych o wysokim natężeniu cech dóbr wspólnych zaliczylibyśmy: dobra publiczne dane, użytkowane wspólnie, tworzone wspólnie nieodpłatnie, których proces produkcji zorganizowany jest w sposób kolektywny:
- język ojczysty i inne przejawy kultury lokalnej, o ile tworzone są bezpłatnie i nieodpłatnie oddawane w użytkowanie;
  - bezpłatny Internet, oprogramowanie typu *open access*, o ile tworzone jest bezpłatnie.

PODSUMOWANIE

Niniejsze opracowanie podejmuje próbę zdefiniowania pojęcia dóbr wspólnych. Punktem wyjściowym stało się ustalenie typologii dóbr wspólnych, a następnie odniesienie sklasyfikowanych typów dóbr wspólnych do kategorii dóbr uznanych w naukach ekonomicznych i określenie stopnia niedopasowania zaproponowanej typologii dóbr wspólnych do ekonomicznego podziału dóbr. Zgodnie z założonym celem ustalono kryteria pojęciowe dla zjawiska dóbr wspólnych i zaproponowano sposób uwzględnienia ich w klasycznym podziale dóbr. W efekcie dokonania powtórnej klasyfikacji dóbr z wykorzystaniem nowego narzędzia, stworzono matrycę dóbr wspólnych i zaproponowano dopracowanie pojęciowe dóbr wspólnych według różnych stopni natężenia cech dóbr wspólnych.

BIBLIOGRAFIA

- Barnes P., *Capitalism 3.0: A Guide to Reclaiming the Commons*, Berrett-Koehler Publishers, 2006.
- Barnes P., *Pie in the Sky*, Washington D.C.: Corporation for Enterprise Development, p. 1, 2000.
- Benkler Y., *Coase's Penguin or Linux and The nature of the firm*, 112 YALE L.J. 369, 2002.
- Benkler Y., *The Wealth of Networks: How Social Production Transforms Markets and Freedom*, Yale University Press, 2006.

- Bossak J.W., *Systemy gospodarcze a globalna konkurencja*, SGH, Warszawa 2006.
- Felber C., *Die Gemeinwohl-Ökonomie – Das Wirtschaftsmodell der Zukunft*, Deuticke, 2010.
- Fourier C., *The Theory of the Four Movements*, Cambridge University Press, 1996.
- George H., *Progress and Poverty: An Inquiry into the Cause of Industrial Depressions and of Increase of Want with Increase of Wealth*, Robert Schalkenbach Foundation, New York 2008.
- Hardin G., *The Tragedy of the Commons*, „Science” 1968, 162 (3859).
- Hardt M., Negri A., *Commonwealth*, Belknap Press of Harvard University Press, 2009.
- Harvey D., *A Brief History of Neoliberalism*, University of Chicago Center for International Studies, Beyond the Headlines Series, 26.10.2005.
- Hill C., *The World Turned Upside Down: Radical Ideas During the English Revolution*, Penguin, 1984.
- Hyde L., *Common As Air: Revolution, Art and Ownership*, 2010.
- van Laerhoven F., Ostrom E., *Traditions and Trends in the Study of Commons*, „International Journal of Commons” 2007, Vol. 1, No. 1.
- Lessig L., *Wolna kultura*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2005.
- Lummis D., *Radical Democracy*, Cornell University Press, 1997.
- Mankiw N.G., Taylor M.P., *Mikroekonomia*, PWE, 2009.
- Mitchel J.H., *Trespassing: An Inquiry into the Private Ownership of Land*, Perseus Books, 1998.
- Ostrom E., *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*, Cambridge University Press, 1990.
- Patel R., *The Value of Nothing: How to Reshape Market Society and Redefine Democracy*, Picador, 2010.
- Proudhon P.-J., *What is Property*, Cambridge University Press, 1994.
- Rexroth K., *Communalism: From Its Origins to the Twentieth Century*, Seabury Press, 1974.

Źródła internetowe:

- <http://www.bollier.org/new-to-the-commons> [dostęp 30.07.2014].
- <http://bollier.org/commons-short-and-sweet> [dostęp 30.07.2014].

DOBRA WSPÓLNE – METODOLOGIA BADANIA ZJAWISKA

Streszczenie

Zasadniczym celem artykułu jest uporządkowanie typologii dóbr określanych mianem dóbr wspólnych. Pojęcie dóbr wspólnych, chociaż znajduje się w obiegu od dłuższego czasu i doczekało się wielu badań, do tej pory nie jest jednoznacznie interpretowane. Badacze wolą zagłębiać się w mechanizmy funkcjonowania konkretnych dóbr wspólnych, aniżeli szukać wspólnych podstaw definicyjnych dla opisanych w literaturze dóbr wspólnych. W artykule zostały przedstawione koncepcje dóbr wspólnych, zaproponowane przez różnych autorów, oraz uporządkowaniu zostały poddane rodzaje dóbr wspólnych opisanych w literaturze. Ponadto przeprowadzona analiza zjawiska umiejscawia dobra wspólne w klasycznym podziale dóbr, daje wgląd w kryteria dodatkowe, zawężające pojęcie dobra wspólnego, tworzy podstawy do stworzenia dynamicznej definicji dobra wspólnego, w zależności od stopnia nasycenia dobra cechami uznanymi za kluczowe dla pojęcia.

COMMON GOODS – RESEARCH METHODOLOGY

Summary

The basic aim of the article is to systemise the typology of common goods. The concept of common goods, although in use for a long time and researched into a number of times, is not interpreted unequivocally. Researchers prefer analysing the mechanisms of particular common goods to looking for common basis for defining common goods described in literature. Moreover, the conducted analysis of the phenomenon places common goods in the classic goods classification, gives an insight into additional criteria narrowing the concept of the common good, and creates the basis for formulating a dynamic definition of the common good according to the level of the good saturation with features thought to be the key ones for the concept.

ОБЩЕСТВЕННЫЕ БЛАГА – МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ ЯВЛЕНИЯ

Резюме

Основной целью статьи является упорядочение типологии благ, определяемых как общественные блага. Понятие общественных благ, хотя им пользуются уже в течение длительного времени, и ему посвящено множество исследований, до сих пор не интерпретируется однозначно. Исследователи предпочитают углубляться в механизмы функционирования конкретных общественных благ, чем искать общие дефинитивные основания для описанных в литературе. В статье представлены концепции общественных благ, предложенные разными авторами; кроме того, были упорядочены их разновидности, описанные в литературе. Кроме того, проведённый анализ явления определяет место общественных благ в их классическом распределении, даёт представление о дополнительных критериях, уточняющих понятие общественного блага, создаёт основания для создания динамической дефиниции общественного блага, в зависимости от уровня насыщенности блага признаками, признанными ключевыми для понятия.